

**Олександр Лук'яненко,**  
кандидат історичних наук,  
старший викладач кафедри культурології  
та методики викладання культурологічних дисциплін  
Полтавського національного педагогічного  
університету імені В. Г. Короленка  
(м. Полтава)

## **БУДЕННЯ СТУДЕНТІВ-ОСТАРБАЙТЕРІВ ПОЛТАВСЬКОГО ПЕДІНСТИТУТУ: ХРОНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР**

*Стаття ілюструє особливості процесу вербовки та відправлення до Третього Рейху студентів педагогічного закладу Полтави у часи німецько-радянської війни 1941-1945 року. Застосування методу контент-аналізу дозволило проілюструвати особливості сприйняття студентами часу вербовки, визначити ряд відмінностей хвиль набору робітників зі Сходу. Розвідка написана у межах науково-дослідної роботи кафедри культурології ПНПУ імені В. Г. Короленка «Регіональні виміри повсякденної культури України XVIII-XX століть».*

**Ключові слова:** повсякдення, студенти, німецько-радянська війна, вища педагогічна школа, колабораціонізм, остарбайтери.

*Annotation. The article illustrates the specifics of the process of recruitment and sending to the Third Reich of students of the higher pedagogical institution of Poltava during the German-Soviet war of 1941-1945. The application of the content analysis method allowed to illustrate the difference in the interpretation of the tome of recruitment by the students involved in the occupation economy and to determine a number of differences in the wave of recruitment of workers from the East. The paper is written within the research work «Regional dimension of the everyday culture of Ukraine of XVIII-XX centuries» of the Department of Cultural Studies of PNP.*

**Keywords:** everyday life, students, German-Soviet war, higher pedagogical school, collaborationism, Ostarbeiters.

Джерельну базу становлять 1028 підшивок під загальною назвою «особова справа студента» Полтавського педагогічного інституту імені В. Г. Короленка, які навчалися у закладі з 1943 по 1953 роки. Попередні дослідження показали, що депортовані склали не більше 10% із числа студентів-педагогів Полтави. Ми виявили, що молодь часто обирала різні форми уникання вербовки (від втеч до самоскалічення).

Автобіографії дають також можливість визначити час вербування і період, який молодь провела на примусових роботах. Із 69 записів 13 (19%) не містили жодної прив'язки до дати. Абитуриенти просто констатували факт мобілізації без вказування періоду. На противагу інші 81% молодих людей їм у своїх резюме залишив різні варіанти фіксації події. Для одних вона мала специфічне значення, коли абитуриенти вказували визначені хронологічні межі (37 документів – 54%). Інші губили чіткість у тексті розповіді, не акцентуючи уваги на деталях (19 біографій – 27%). Для окремої категорії час і дати у порівнянні з фактом депортації були неважливими, тому вони часто вказували

виключно роки лише початку та/або закінчення каторжних робіт [4]. Таким чином ми можемо говорити про різні рівні оцінки депортації в своєму житті студентами педінституту.

Спочатку окреслимо період, коли молодь почали мобілізувати на примусові роботи. Зауважимо, що ми працюємо тут з показниками не у 100%. Тому наведені цифри є умовними. Також є дві сумнівні дати: найраннішого та найпізнішого вивезення до Німеччини. Першою є вказане Катериною Лободою 19 жовтня 1941 р. [2] Зауважимо, що сама дата викликає ряд запитань. Мобілізація до Третього Рейху на Полтавщині, за підрахунками В. Лакно, розгорнулася тільки з квітня 1942 р., а перші ешелони з депортованими полтавцями та лубенчанами вирушили на захід 13 та 16 травня [7, арк. 173]. З іншого боку, детальність біографічних даних у документах дівчини властива не лише цій даті, але й іншим, що укріплює у думці про можливе вивезення її у Рейх задовго до офіційно оголошеної масової кампанії. Можемо припустити, що дівчина була з числа добровольців, які були відправлені до Німеччини саме з осені 1941 р. після того, як звернулася до бюро зайнятості, які почали свою роботу у регіоні саме у той час [7, арк.48].

Друга дата – 1945 рік, вказаний Єфросинією Деркач [3]. Факт видається дивним з багатьох причин: Полтава була зайнята радянськими військами 23 вересня 1943 (тоді ж припинив фактичне існування Полтавський гебіт). У ході Східно-Карпатської наступальної операції у кінці жовтня 1944 р. сталінський режим відновив свою владу у межах сучасного кордону України. Виходить, що дівчину у 1945 р. з Полтавщини просто було нікому мобілізувати. Однак, вона зауважує, що була звільнена весною 1945 р., пробувши у полоні три місяці. Це означає, що, можливо, студентка помилилася і була депортована найраніше у грудні 1944 (але не пізніше лютого 1945 р.). Її історію можна було б віднести до категорії «надуманого остарбайтерства», однак, у дівчини була відповідна довідка. Тому питання про те, яким чином, з яких територій і чому так пізно вона потрапила до Німеччини, залишається відкритим.

Найбільша кількість студентів Полтавського педагогічного інституту була вигнана на роботи в Західну Європу у 1943 р. (48 осіб – 70%). За рік до того окупаційна влада мобілізувала 19 осіб з числа освітянської молоді (28%). Ми відзначаємо й помісячну мінливість кількості депортованих, що цілком відповідає періодизації мобілізаційних хвиль, запропонованій П. Полянком [8, с. 162]. Так, перший період обмежений квітнем-вереснем 1942 р. (для Полтавщини – маємо всі підстави говорити, що травнем-вереснем). Цьому етапові властива вибірковість. Найперше відправляли висококваліфікованих та вузькопрофесійних спеціалістів. До них освітянська молодь явно не відносилася. За цей період з числа студентів було відправлено лише двох. «Відкрила» сумну статистику студентка фізико-математичного факультету Марія Рубець, яку завербували 25 червня 1942 р. у с. Федорки Карлівського району [5]. Друга за рахунком – мешканка Зінькова Марія Городніченко. Студентка мовно-літературного факультету була забрана у вересні того ж року [1].

Другий період окреслений П. Полянком у межах вересня 1942 р. – січня 1943 р. Саме у цей час ми спостерігаємо відправку перших численних груп, у яких були вихованці педагогічного вишу Полтави. Так, у жовтні були депортовані 7, а в листопаді 5 осіб. Увесь 1943 р. описаний дослідником як один довгий третій етап трудової мобілізації. Погодимось у загальних рисах із такою проекцією на нашу історію, бо кількість вигнаних на Захід студентів Полтавського педагогічного інституту за цей час була відносно однаковою з місяця у місяць. Із грудня 1942 по квітень 1943 – по 2 особи щомісяця, у червні 1943 – 3 студенти, а в липні та серпні – по 1 людині. Із загальної картини вибивається лише травень 1943 р., коли до Третього Рейху депортували 8 молодих освітян. Такий сплеск може бути виключно наслідком специфіки джерел. Скоріше за все, за наявності точних дат у 34 інших автобіографіях (13 «мовчазних» та 20 «неповних») кількість депортованих за 1943 могла б показати піки у травні-липні та жовтні-листопаді. Наприклад, не важливо «в кінці» (Настя Карпенко зауважила, що була депортована «в кінці 1942 року» [6]. Під кінцем року логічним є вбачати грудень, однак, практика роботи з усними свідченням колишніх оstarбайтерів показує, що «персональний хронометр» у кожного свій. І кінець року цілком може розтягуватись у період листопада-грудня. Підтвердженням нашої гіпотези є розрахунки В. Лахно для депортованих з на роботу до Третього Рейху із населених пунктів Кишеньківського району [7, арк. 253].

У ході розрахунків постало й інше питання: проблема пам'яті. Ми зауважили, що з 19 студентів, відправлених на роботи Велику Німеччину у 1942 р. 95% (18 осіб) пам'ятали точну дату події. У той час як із когорта 48 депортованих у 1943 р. – лише 40% (19 осіб). Можливо, для перших з числа оstarбайтерів дата руйнування повсякденного устрою життя була набагато знаковішою, аніж для їхніх наступників, які уже жили в очікуванні облав, депортації, були готові до арештів, спротиву, переховувань та втеч. Однак, це всього лише припущення, яке ще чекає на своє підтвердження в інших ширших дослідженнях.

Отже, проміжна висновки вказують на наступне:

1) перші депортовані з Полтавщини вихованці педагогічного інституту покинули область у жовтні 1941 р., останні – територію окупованої України не пізніше січня 1945 р.;

2) найранніші оstarбайтери, очевидно, були у числі добровольців, а не примусово вивезеної робочої сили;

3) масове вивезення студентів-педагогів до Німеччини почалося з червня 1942 та досягло піку у травні 1943 р.;

4) останні вивезення вихованців Полтавського педінституту з Полтавщини припали на серпень 1943 р. – переддень зайняття краю радянськими військами ліквідації Полтавського гебіту;

5) відсутність інтересу вербувальників до студентської молоді у першу хвилю мобілізації, скоріше за все, пов'язана з низькою професійною кваліфікацією освітян, які у 1941 – початку 1942 рр. не були затребувані на промислових об'єктах Великої Німеччини;

б) близько 1/5 депортованих студентів не пам'ятали (чи не хотіли згадувати?) точного часу вивезення у Рейх.

### ЛІТЕРАТУРА

1. Архів Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Ф. Особові справи студентів стаціонару. Опис. Випуск 1946 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний факультет. Укр відділ. стаціонар №363-397. Справа. Городніченко Марія Лаврентіївна. Арк. 3.

2. Там само. Опис. Випуск 1947 р. Педагогічний чотирьохрічний інститут. Природничий факультет. Стаціонар №649-699. Справа. Лобода Катерина Василівна. Арк. 2.

3. Там само. Справа. Деркач Єфросинія Йосипівна. Арк. 1.

4. Там само. Опис. Випуск 1948 р. Учительський дворічний інститут. Мовно-літературний факультет. Стаціонар. Рос. відділ. Справа. Майоров Олександр Єлисейович. Арк. 2.

5. Там само. Опис. Випуск 1949 р. Педагогічний чотирирічний інститут. Фізико-математичний факультет. Математичний відділ. Стаціонар. Справа. Рубець Марія Іванівна. Арк. 3.

6. Там само. Опис. Випуск 1949 р. Учительський дворічний інститут. Природничо-географічний факультет. Стаціонар №1. Справа. Карпенко Анастасія Іванівна. Арк. 2.

7. Лахно В. І. Українські оstarбайтери в Третьюму Рейху та Радянському Союзі (1941–1953 рр.): історико-антропологічний аналіз на матеріалах Полтавщини : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. Полтава, 2012. 290 арк.

8. Полян П. М. Жертвы двух диктатур: Жизнь, труд, унижения и смерть советских военнопленных и оstarбайтеров на чужбине и на Родине. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2002. 896 с.